

LIBRIS

We know
books

CĂTĂLIN D. CONSTANTIN

VIATA DE ZI CU ZI ÎN DOCUMENTE VECHI DE FAMILIE

CORINT
BOOKS

— 2022 —

CUPRINS

<i>Prefață</i> de Doina Ruști	5	Pecica	86
Trei istorii de viață	9	Treptele formale	92
Editarea însemnărilor	13	Școlile Herminei	94
Ce căutăm în trecut?	15	Arad, la granița dintre secole	98
Când lumea era cu șase veacuri mai tânără	17	Mijloace de transport	104
Început de secol în culori	19	Călătoriile Herminei	105
Istoriile cotidianului	22	Modernitate și tradiție	107
„Lumea e ceea ce e”	25		
PARTEA ÎNTÂI		PARTEA A TREIA	
Povestea unei contabilități domestice de la începutul secolului XX	29	Însemnările colonelului Borda	113
Ce e un carnet de cheltuieli zilnice	33	„Am fost alăptat de o țigancă tânără care făcea parte dintre secerători”	116
La ce folosește un carnet de cheltuieli zilnice	40	O iapă pe jumătate sânge englez	123
Principiul listei	45	Galiția. Jurnal de front	127
Liste	52	Un episod emoționant	129
Cheltuieli zilnice	55	Anul bombardamentelor	131
Cotidian abstract	58	O lună obișnuită din 1951	133
Portret fizic la vârsta de 77 de ani	60	Familia Bellei	135
Un fapt monden și o concluzie	62	Jurnalul soldatului Bernáld din Cernatul de Jos	136
Niște ani mai încolo / <i>later edit</i>	64	Omul romantic în luptă cu realitatea	136
PARTEA A DOUA		Ianuarie 1861	140
Cronica unei familii vechi din Câmpia Aradului	69	La drum, spre Italia	142
„Pe mine mă interesau toate cele ce mă înconjurau...”	71	Preoți și măgari	147
Cronica familiei	74	„Dacă ar trăi bunicul, și-ar da seama că toate curg...”	148
36 de obiceiuri creștine din casa lui		Cernatul de Jos, Csernátón, 2008	149
Vichentie Ciorogaru	80	Un colonel îmblânzitor de cai, o profesoară de științe naturale, o văduvă din Craiova	151
Cum a murit bunica Persida Stancea din pricina ardeilor roșii	84	<i>Bibliografie</i>	155
		<i>Mulțumiri</i>	157

TREI ISTORII DE VIAȚĂ

 femeie în vârstă, văduvă, de familie bună, din Craiova. Nu vrea să scrie un jurnal, dar, involuntar, totuși o face, când notează, zi de zi, tot ce a cheltuit, pentru a ține contabilitatea casei, într-un carnet liniat, cumpărat de la papetăria Benvenisti de pe strada Unirii din Craiova. Costurile casei și costurile vieții ei devin un jurnal minimalist, dar fidel, al obiceiurilor ei cotidiene, de la început de secol XX.

O profesoară din Arad, curând rămasă văduvă după căsătorie, dintr-o familie bună, ridicată repede de la sat, păstrând amintirea unei copilării idilice, școlită destul, la Budapesta, singură mai toată viața. Se naște pe vremea când Transilvania era în Imperiul Austro-Ungar, are tabieturi burgheze, iubește călătoriile. În anii '60 ai secolului trecut scrie sute de pagini, o cronică a felului în care arăta lumea pe vremea copilăriei și a tinereții ei. Moștenise din familie cultul trecutului național și speră că amintirile ei vor lăsa dovada unor vremuri speciale. Avea dreptate, lumea aceea a încetat să mai existe...

Un colonel, împlânzitor de cai, născut tot pe vremea Imperiului Austro-Ungar, cu școala de artilerie făcută la Viena, căsătorit din dragoste, trecut prin cele două războaie, cu doi copii, o vreme în serviciul Familiei Regale, apoi, de nevoie, funcționar al statului comunist. Își scrie amintirile pentru că fiul lui, când a împlinit 19 ani, i-a făcut cadou două carnete groase, în care să însumeze tot ce a trăit el. Va scrie în ele până la începutul anilor '60, puțin înaintea morții, când mâna începe să-i tremure, dar mintea îi rămâne întreagă.

Și Borda, colonelul, și Hermina, profesoara de științe naturale din Arad, și Maria Vanghelie, văduva din Craiova, au făcut parte din acea clasă educată și înstărită din care comunismul și-a făcut dușmanul principal. Au murit oamenii aceia, nu întotdeauna violent, așa cum se crede, și-au spus sau mai degrabă nu și-au spus urmașilor poveștile lor. A murit cu ei o lume, o țesătură de relații sociale, un echilibru, obiceiuri, un anume fel de umanitate, iar semnele rămase nu sunt așa de multe pe cât s-ar crede la prima vedere.

Ne despart de acei ani și de acea lume două-trei generații. Sau, în funcție de vârstă, chiar numai una. Destul de aproape în timp de noi, separați prin calamități istorice de epoca noastră, ne sunt totuși foarte departe. Istoriile lor, unii le-am moștenit din familie. Alții, cei mai mulți, nu le știm deloc. Epoca maturității lor, mai scurtă decât o viață de om, trezește astăzi nostalgii. Sau reverii. Nu știm, de fapt, cum au trăit oamenii de atunci, dar echilibrul pe care, pare-se, l-au avut sau li-l atribuim noi e ceva ce ne lipsește. A fost echilibrul lor. Nu-l putem căpăta înapoi. Poate doar prin povestire.

Au scris de mână. Caligrafic. Notau în carnete special cumpărate în acest scop. Din curgerea literelor se vede, cel mai adesea, rigoare. Scriau din nevoi lăuntrice. Din educație. Aveau și timp. Astăzi – firesc, de altfel –, scriem totul la computer. Memorăm pe CD-uri și salvăm pe HDD-uri externe, transmitem pe e-mail. Nu mai avem timp. Sau, cel puțin, așa pretindem, așa simțim. La suprafață, diferențele sunt multe. În adâncime, probabil, mai puține. Amintirile lor au formă de obiect. Au formă personală. Ale noastre sunt din ce în ce mai asemănătoare între ele, mai electronice și mai impersonale, deși cuvântul „eu” e scris astăzi adesea foarte apăsător. Ce mă impresionează cel mai mult la aceste amintiri nu e valoarea lor istorică, altminteri discutabilă sau „negociabilă” în funcție de fiecare caz în parte. E valoarea lor de obiect. Forma, scrisul de mână le fac foarte personale. E valoarea lor principală. Îmi place să răsfoiesc carnetul de contabilitate al Mariei Vanghelie, însemnările colonelului Borda și celelalte multe carnete de acest fel, care, de ani buni, au început să se adune în colecția mea. Le răsfoiesc periodic, pentru că sunt obiecte frumoase.

E greu de spus cât de „corecte” istoric sunt însemnările acestea. Au, desigur, corectitudinea lor personală și, de fapt, nu despre corectitudine în raport cu istoria mare e vorba, ci despre un anume fel de a vedea și reda lumea din jur și viața personală. Autorii lor sperau adesea că vor fi citați cândva și, evident, aveau grijă, mai mare sau mai mică, mai mult sau mai puțin conștientă, față de rândurile puse pe hârtie. Fuseseră educați în spiritul anumitor valori și detaliile pe care le pun în pagină sunt trecute, desigur, prin filtrele acelei educații. Printre rânduri rămân recuperabile nenumărate alte amănunte interesante și transmise în mod neintenționat de autorii jurnalelor și însemnărilor.

Teoriile vieții cotidiene, analizele antropologice și de istorie a non-evenimentialului elaborate în Vest sunt în prea mică măsură aplicabile pentru documentele vechi de familie de la noi. E altă lume, cu alți oameni, chiar dacă unii dintre ei au fost școliți la Viena, Budapesta sau la Paris. Obiceiurile învățate acolo se amestecă cu cele de acasă într-un mod cel mai adesea indistinct. E, poate, aspectul cel mai interesant care se vede astăzi în însemnările de acest fel.

Colonelul Borda, Hermina, Maria Vanghelie nu au fost în niciun caz singurii. Să îți jurnal era modă în anii dintre războaie. Cele mai multe jurnale au dispărut, de teamă – teama persecuției politice, în caz că

Transport le.		38.15	Transport le.		98.65
5	Alun dat pe piine	30	18	Alun dat pe Carne și alte	90
6	Idem pe Carne și alte	1.25	9	Idem pe Untura	40
7	Idem pe 100 Morcovi	1.60	10	Idem 3 Lampi	4.20
8	Idem la berze	1.10	11	Idem bucl. Dima	2
9	Idem pe 25 C. cartofi	2.25	19	Idem pe Carne	75
10	Idem la biserică și alte	1.30	21	Idem la bacanie	2.55
11	Idem la pomana	20.40	22	Idem pe Carne și biserică	1.50
12	Idem Lumina pe Octombrie	7.40	23	Idem fete Profesorari	1.15
13	Idem pe Carne și alte	95	24	Idem Dacia Spechi și alte Mat.	3.65
14	Idem pe piine	30	25	Idem Unt. topit	90
15	Idem pe Carne și alte	4.50	26	Idem pe piine	30
16	Idem la Cosus la bucătărie	35	27	Idem pe Carne	10
17	Idem 2 C. șahor	2.40	28	Idem pe Carne	85
18	Idem de pomana și Untura	2.10	29	Idem pe flori la Cati	2.40
19	Idem pe Vin și piine	1.75	30	Idem la Nicomau Lună	4
20	Idem pe 2 piine	1.40	31	Idem pe piine și alte	1
21	Idem foi de placenta	50	32	Idem pe Carne și alte	1.10
22	Idem pe piine	40	33	Idem pe Sare 2.C	30
23	Idem 1 Carnet de Bonari	10	34	Idem Lumina pe Noem	4.80
24	Idem pe Ceai și alte	2.10	35	Idem de pomana piine	40
25	Idem la berze și alte	1.25			132.50
		48.65			

...și două pagini de socoteli, aferente lunii noiembrie a anului 1913, din contabilitatea Mariei Vanghelie, văduvă bogată din Craiova...

vor fi descoperite. Din neglijență sau din lipsa de interes a urmașilor. Din pricina mutărilor succesive. Au fost multe, au rămas împrăștiate, probabil, foarte puține. Pe un astfel de jurnal am citit, pe prima pagină, notat de un urmaș, „salvat din foc”.

Ce povestesc colonelul Borda, Hermina și Maria Vanghelie? Istoria familiei lor, viața prietenilor, cumpărăturile lor, momentele fericite și cele nefericite, bucuriile mărunte, pe alocuri întâlnirea cu evenimentele mari ale istoriei. Secvențe de banalitate reconstituie portretul unei lumi.

Colonelul Gheorghe Borda,
îmblânzitorul de cai

EDITAREA ÎNSEMNĂRILOR

Deși, la prima vedere, însemnările de acest fel au caracter continuu, parcurgerea și editarea unor astfel de documente nu e întotdeauna foarte ușoară și necesită migală. Ele au fost elaborate de autorii lor în decurs de decenii și există în carnete redundanțe, reveniri cu detalii suplimentare la distanță de ani și de pagini asupra celor scrise. Memoria e, pe de altă parte, lacunară și există trimiteri la persoane și evenimente care nu apar în carnete și care sunt imposibil de identificat – probabil, autorii însemnărilor trăiau cu impresia că au explicat deja în scris unele lucruri și nume. Carnetele au coerența amintirii, nu o logică narativă de roman, cum ar putea părea din parcurgerea fragmentelor incluse în această carte. Orice încercare de stabilire a coerenței, cerută de demersul de editare, e, într-o oarecare măsură, o trădare a originalului.

M-am oprit la acestea trei persoane și la însemnările lor din motive de reprezentativitate și complementaritate. Am încercat să pun în oglindă diferențele specifice. O versiune masculină și una feminină a aceleiași perioade, în același spațiu, la vârste foarte apropiate – Hermina și Borda, în Transilvania, înainte și după Unire, moștenind tradițiile unui spațiu cultural astăzi mitizat, Europa Centrală. Apoi, o altă vârstă, mai matură, pentru că la bătrânețe „se cern” obiceiurile: Maria Vanghelie din Craiova. Dincoace de Carpați, ritmurile vieții burgheze, cu diferența specifică, nu sunt cu mult diferite. Aceeași nevoie de repetitivitate și de ritualizare a cotidianului. Însemnări voite și orientate către cititor – Hermina și Borda, *versus* jurnalul involuntar, dar fidel, al obiceiurilor zilnice al Mariei Vanghelie.

Alegerea fragmentelor nu e, evident, inocentă, am încercat să respect anumite criterii de reprezentativitate, pe care eu le-am construit. Selecția mea e, prin urmare, subiectivă. Dar orice criteriu de selecție e inevitabil subiectiv. Cotidianul oricărei epoci se compune din zone întinse de balast, prin urmare decupajul e iarăși, în măsură mai mare sau mai mică, o trădare.

CE CĂUTĂM ÎN TRECUT?

Be căutăm în trecut? De ce săpăm după el? De ce îl povestim? Căutăm în trecut, printre alte lucruri, diferența. Diferența profundă. Ne fascinează trecutul pentru că e diferit de noi. Diferențe pe care le vrem, diferențe pe care le inventăm, diferențe pe care nu le vedem și diferențe pe care le uităm voit. Diferențele au o funcție precisă, trasează conturul nostru, fără ele nu am ști cine suntem și nu am spera că ne îndreptăm către ceva.

Trecutul ne e străin și suntem mereu nevoiți să-i aproximăm frontierele când îl povestim. Nu doar trecutul îndepărtat, recompus de istorici, ci, foarte adesea, trecutul personal capătă contururi străine. Probabil, cea mai edificatoare întâlnire cu trecutul e întâlnirea cu propriul trecut. Clipe prezente din viață ne pun în oglindă clipe trăite mai demult din propria noastră existență și toți, în grade, cu intensități diferite, trăim astfel de momente. Evident, nu istoria, ci psihologia sau mai degrabă psihanaliza se ocupă de întâlnirile de acest fel.

La bătrânețe, în memoriile sale, Jung își amintește o descoperire a copilăriei: „Din acea perioadă timpurie a copilăriei mele datează o descoperire pe care am făcut-o în compania colegilor mei din sat: mă înstrăinau de mine însumi. Cu ei deveneam cu totul altfel decât atunci când eram singur acasă.”* Cu ei descoperea jocuri pe care, credea Jung, nu le-ar fi inventat în singurătate. Ceilalți îl făceau să fie diferit și totodată îl făceau să fie el. Schimbând proporțiile, trecând la o scară mai mare, întâlnirea cu trecutul numit istorie funcționează, cel puțin în parte, la fel.

Epocile trecute construiesc prezentul prin contrast, prezentul se compune altfel în funcție de cum e povestit trecutul. Prezentul e același și totodată altul în funcție de portretul unui trecut de la care se

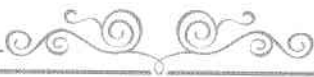
* C.G. Jung, *Amintiri, vise, reflecții*, consemnate și editate de Aniela Jaffé, traducere și note de Daniela Ștefănescu, Editura Humanitas, București, p. 39.

revendică sau de care se delimitează și pe care îl narează în acest scop în feluri care pot fi foarte diferite între ele.

Constatare banală, dar foarte importantă prin consecințele ei: diferența există atâta vreme cât există asemănarea. Nu poți stabili că un lucru e diferit dacă nu are și o parte de asemănare, prin raportare la care diferența prinde chip și capătă nume. Asemănările sunt punctul de pornire și pretextul existenței diferențelor.

Conștientizarea diferenței față de trecut nu e totuși un proces atât de simplu și de firesc pe cât ar părea astăzi. „De-a lungul istoriei, oamenii au diferențiat cu greu trecutul de prezent, referindu-se la evenimente îndepărtate, dacă nu chiar la toate, ca și cum ar fi avut loc chiar atunci. Până în secolul al XIX-lea, cei care se gândeau în vreun fel la trecutul istoric presupuneau că acesta este în mare măsură la fel ca și prezentul.”* Se pare că abia la finele veacului al XVIII-lea europenii încep să conștientizeze că trecutul e „o țară străină”, diferită de prezent. Doar vizionari precum Erasm, arată David Lowenthal, au înțeles mai devreme că schimbarea istorică făcea prezentul diferit de trecut.

* David Lowenthal, *Trecutul e o țară străină*, traducere de Radu Eugeniu Stan, Editura Curtea Veche.

CÂND LUMEA ERA CU ȘASE VEACURI MAI TÂNĂRĂ

Cu cinci veacuri în urmă, scrie Huizinga, viața avea un caracter aprig și „toate întâmplările vieții aveau forme exterioare mult mai precis conturate decât acum. Între suferință și bucurie, între nenorocire și fericire, distanța părea mai mare decât ne pare nouă; tot ce se petrecea în viața omului era nemijlocit și absolut, așa cum bucuria și suferința mai sunt și astăzi în mintea copiilor. Orice eveniment din viață, orice fapt era înconjurat de forme definite și expresive, era înălțat până la nivelul unui stil de viață rigid, neclintit. Lucrurile mari: nașterea, căsătoria, moartea se aflau plasate, prin Sfintele Taine, în plină strălucire a misterului divin. Dar chiar și întâmplările mai mărunte: o acțiune, o călătorie, o vizită erau însoțite de o mie de binecuvântări, ceremonii, descântece, datini [...]. După cum contrastul dintre vară și iarnă era mai puternic decât în viața noastră, la fel era și cel dintre lumină și întuneric, dintre tăcere și zgomot. Orașul modern nu mai cunoaște aproape deloc întunericul complet și liniștea completă, nici efectul unei luminițe izolate sau al unui strigăt stingher venit din depărtare”.*

Când povestește Evul Mediu, într-o carte devenită celebră, Huizinga recompune imaginea unei lumi care a existat altfel față de a noastră. Diferențele nu erau doar de suprafață. Lumea în întregul ei, spune Huizinga, arăta altfel. Probabil, și copacii înfrunzeau altfel, pentru că vara era trăită mai intens, în contrast puternic cu o iarnă care era mai rece, mai aspră, mai prezentă în viața omului decât era la 1919, când a apărut cartea lui Huizinga și când trăiau personajele pe care le alătur eu în volumul acesta. Lumea, în întregimea ei, de la lumină până la întuneric, de la evenimente majore până la mărunțișurile zilei, avea alte culori. Contrastul era permanent și realitatea se impunea minții în tonuri mai tari și de aceea, crede Huizinga, „rezulta în viața de toate zilele o stare de excitație, o emotivitate pasională, manifestată în acea

* Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu, studiu despre formele de viață și de gândire din secolele al XV-lea și al XV-lea în Franța și în Țările de Jos*, traducere din olandeză de H.R. Radian, Editura Humanitas, București, 2002, pp. 9–10.

dispoziție sufletească schimbătoare, caracterizată prin exuberanță grosolană, cruzime violentă, duiosie interioară, care alcătua cadrul vieții orășenești medievale”*.

Descoperirea lui Huizinga și-a pierdut astăzi aerul de noutate. Lumea descrisă de el a mai îmbătrânit cu un veac, lumea noastră e alta față de lumea în care scria Huizinga și, totuși, afirmația istoricului rămâne perfect valabilă și nu pe atât de bine înțeleasă în substanța ei pe cât ar trebui. Faptul că în epoci și culturi diferite oamenii percep lumea diferit și că, reciproc, epoci diferite construiesc oameni care, interior, arată altfel e poate astăzi o afirmație deloc șocantă cultural. Secolul XX a uniformizat diferențele dintre culturi și clase sociale mai mult și mai repede ca oricare alt secol, dar, în același timp, a făcut, printr-o mișcare perfect logică, de sens contrar, elogiul diferenței. Într-o lume care devine din ce în ce mai uniformă, diferențele și originea lor au devenit obiect de studiu în universități, subiect de romane, subiect de filme, au fost exploatate inteligent și comic de publicitate, au fost inventate și reinventate, explorate și importate dintr-o cultură în alta, dintr-o epocă trecută în epoca noastră. Cu cât diferențele au devenit mai opace, cu atât ideea de specific a devenit mai interesantă. S-a conturat chiar, în antropologie, o teorie care afirmă că stările interioare sunt constructe culturale și că aceeași sau aparent aceeași stare sufletească e diferită în epoci diferite, deși e denumită la fel. Un amarez de secol XIX trăiește el iubirea altfel decât un amarez cu *iPhone*? Da, hotărât da, spune antropologia emoțiilor, cele două amoruri nu au substanță comună.

Analiza culturală a devenit, odată cu Geertz, microscopică. Antropologii, spune Geertz, nu cercetează sate (triburi, orașe, cartiere...), cercetează *la sate*** . Cu alte cuvinte, un fapt microscopic, un fapt mărunț, lipsit de importanță pentru o societate, poate vorbi, cu deplină îndreptățire și pe de-a-ntregul, despre acea societate. Teoria a avut, evident, oponentii săi. Dar meritul ei esențial a fost de a legitima direcții de studii deja înfloritoare în anii '70 ai secolului XX.

Pentru că, între antropologia emoțiilor și descoperirile sale contemporane cu noi și constatarea lui Huizinga că lumea era trăită diferit cinci, între timp șase secole mai devreme, se interpun numeroase cărți și studii științifice și mai multe direcții de cercetare care constată cât de interesant e banalul unei epoci și cum poate fi el explorat în scop științific sau literar.

Ceva mai profund decât nevoia de a descoperi o altă față a trecutului a născut interesul pentru lumea mărunță de altădată.

* *Ibidem*, p. 10.

** Clifford Geertz, *Interpretarea culturilor*, traducere de Ciprian Șiulea, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014, p. 29.